

Засоби експлікації емотивності концепту *САМОВІДЧУЖЕННЯ* / *SELF-ALIENATION* в англomовній науково-фантастичній прозі

В. П. Хома

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна
Corresponding author. E-mail: wo.loma8@gmail.com

Paper received 29.09.20; Accepted for publication 12.10.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-240VIII71-05>

Анотація. У сучасній англomовній науково-фантастичній прозі концепт *САМОВІДЧУЖЕННЯ* / *SELF-ALIENATION* есплікується лексичними одиницями та засобами вторинної номінації, які відображають самотність особистості. Цей психоемоційний стан вербалізується лексемами 'alone' і 'lonely', а також такими засобами, як градація, антитеза та повтор. Слово 'alone' означає будь-який вид самотності, незалежно від причин його виникнення; а значення лексеми 'lonely' розкриває не лише фізичну ізоляцію індивіда, але й відсутність духовних контактів з іншими людьми. Самотність має і позитивний, і негативний смисл, оскільки самовідчуження може зумовити як самознищення, так і самоутвердження особистості.

Ключові слова: науково-фантастична проза, експлікація, самовідчуження, самотність.

Вступ. Одним із напрямків сучасних лінгвістичних досліджень стає вивчення засобів, за допомогою яких виражаються емоції персонажів художнього твору, оскільки емоції є своєрідною рефлексією явищ повсякденного життя людини, а також її мисленнєвої діяльності. У науковій літературі емоції визначають як одну із форм відображення, розуміння та оцінки об'єктивної дійсності, іншими словами, їх інтерпретують як особливу своєрідну форму пізнання і розуміння дійсності [6, с. 380]. Емоції виступають особливим поєднанням суб'єктивних психологічних станів особистості, що відображаються у формі переживань, відчуттів, відношення людини до світу та оточуючих. Якщо у першій половині ХХ ст. дослідження взаємозв'язку мови та емоцій мало фрагментарний характер, то в останні десятиліття минулого століття відбувся справжній прорив у даній сфері – науковцями було прослідковано тісну взаємозалежність між емоційним і когнітивним компонентами та усвідомлено їх лінгвістичну значущість [10, с. 25-26].

Дослідження феномену самовідчуження як доволі комплексного і багатоаспектного поняття, яке отримує відображення у багатьох сферах життя людини, з філософсько-антропологічної позиції, бере початок у Античності й Середньовіччі. У працях древніх філософів порушуються питання про втрату відносин між людиною і Богом, інобуття абсолютної ідеї, примат антропологічного матеріалізму, внутрішній конфлікт індивіда зі самим собою, власне самовідчуження – втрату свого власного «Я» (деперсоналізація) або відчуття непричетності до навколишнього світу, позбавленого реальності (дереалізація). На противагу західній філософській традиції, в індійській, китайській і буддистській філософіях підкреслюється необхідність самовідчуження особистості (як втрати відчуття власної суб'єктності), відмови від гіпертрофованого «Я», із наступним злиттям з деяким зовнішнім джерелом, оскільки межа між «Я» і «світ» – штучна. Тобто, самовідчуження – найважливіший і позитивний за своїми наслідками крок до злиття з Абсолютом (Атман, нірвана, Дао) [1, с. 106].

У соціально-суспільному аспекті, головною формою відчуження вважалося політико-правове відчуження і держава, яка з'явилася у результаті угоди між людьми. Суть відчуження полягала у відокремленні

від людини процесу і результатів її власної діяльності, які, згідно з К. Марксом, можна охарактеризувати як втрату відчутного зв'язку індивіда з працею, що, врешті, призводить до самовідчуження і загальної відчуженості людини від світу, у якому вона живе [7, с. 107].

Актуальність вивчення концепту *САМОВІДЧУЖЕННЯ* / *SELF-ALIENATION* зумовлюється тим, що у сучасному суспільстві відбуваються серйозні зміни у людській свідомості, поступове фізичне і психологічне відокремлення у формі самовідчуження, що характеризується як суперечністю людини зі собою, так і відмежуванням її від соціуму. Завдяки своїм когнітивним здібностям людина піддає концептуалізації та категоризації усе те, що є подразником для людської психіки, номінуючи це у мові [3, с. 230].

Дослідження засобів відтворення емоційного стану, пов'язаного із процесом самовідчуження в англomовній науково-фантастичній прозі, складає мету нашого дослідження.

Матеріали і методи дослідження. Проблема відчуженості людини від людства, світу і самої себе стає на початку ХХІ століття одним із центральних об'єктів не лише філософського осмислення буття, але й художньо-естетичної системи модернізму і постмодернізму. На нашу думку, феномен самовідчуження отримав найбільш яскраве вираження саме у контексті науково-фантастичної літератури. Наукову фантастику зазвичай поділяють на «тверду» ("hard") і «м'яку» ("soft"). У літературних творах «твердої» наукової фантастики письменники чітко дотримуються наукових фактів і принципів та зосереджуються на природничих науках. «М'яка» наукова фантастика характеризується зверненням до суспільних наук, зокрема, антропології, соціології, психології, політики – іншими словами, наук, які охоплюють ті можливі наукові наслідки, що впливають на поведінку індивіда. У художніх творах даного напрямку віддзеркалюється новий етап суспільно-історичного розвитку, який зумовлює переоцінку особистістю своїх цінностей, ставлення до Бога, заперечення набутих моральних норм, що, у результаті, залишає людину наодинці із викривленим сприйняттям власної свідомості й буття. Письменники-фантасти висвітлюють моральні, етичні, естетичні цінності та психоемоційний стан людини, які

вступають у суперечність зі стрімким прогресом новітніх технологій. У дослідженні застосовується контекстуально-інтерпретаційний метод для аналізу англomовних текстів науково-фантастичної прози з метою виявлення текстової реалізації та аналізу лексико-семантичних засобів експлікації концепту в художньому дискурсі. Також здійснюється лінгвостилістичний аналіз емоційно напружених контекстів, який дає можливість визначити емоційну або експресивну конотацію лексеми-вербалізатора, та описовий метод.

Результати та дискусії. Концепт *САМОВІДЧУЖЕННЯ / SELF-ALIENATION* у контексті художнього твору есплікується не його іменем, а лексичними одиницями та засобами вторинної номінації, які створюють емоційно напружений контекст, який, у свою чергу, імплікує емоції, пов'язані зі самовідчуженням. У науково-фантастичній літературі ряд експлікаторів концепту *САМОВІДЧУЖЕННЯ / SELF-ALIENATION* містить лексеми 'alone' (одинокий) та 'lonely' (самотній). Зазначені слова близькі за значенням, але відрізняються його відтінками. Слово 'alone' має найбільш загальний смисл, що означає будь-який вид самотності, незалежно від причин його виникнення, відчуттів суб'єкта і його реакції у відповідь. Основне словникове значення лексеми 'alone' – *isolated and lonely; on one's own* (одинокий, самотній) – розкриває відчуття туги і страху, яке переживає один із персонажів роману американського письменника Джона Скалці (John Scalzi) "The Ghost Brigades" [12], перебуваючи далеко від рідних і дому: (1) "But I am in pain, beyond the mere physical aspect. I am far away from my people and my home, and far from the things that bring me joy. <...> Not too long from now there will be nothing left of it and I will be alone, absolutely alone. I will be alive, but I'll be dead inside." [12, с. 338].

Як бачимо з прикладу (1), вираз 'far away from / far from' (далеко від чогось/когось), який передає безпосереднє віддалення особи від свого оточення, є контекстуально пов'язаним з лексемою 'alone' (самотній) і підкреслює внутрішню самотність людини, що породжує непевність і відчуття смерті: 'died alone and frightened'. Емоційного підсилення контексту надає такий стилістичний засіб, як градація (клімакс): 'I will be alone, absolutely alone', у якому інтенсифікатором емоції виступає лексема 'absolutely' (цілком, повністю). Антитеза 'I will be alive: :but I'll be dead inside' передає особистісний дисонанс персонажа і відчуття ним цілковитого самовідчуження, коли він говорить: «Я буду серед живих фізично, але мертвим у душі». За допомогою пари об'єктивних антонімів 'dead' (мертвий) і 'alive' (живий) автор відображає гострий внутрішній контраст між протилежними за значенням лексемами, що підсилюється сполучником 'but' (але), який виступає маркером антитези.

Стилістична опозиція 'was going to die' (збирався померти) :: 'had been alive' (був живим) прослідковується в емоційно напруженому контексті навіть за відсутності сполучника «але»: (2) "It wasn't the knowledge that he was going to die that had driven Roentgen insane. It was being alone, separated, unintegrated for the first time and the last time in the six years he had been alive." [12, с. 260]. Фраза "It was being alone, separated, unintegrated" характеризується спа-

данням емоційної напруги висловлювання (антиклімакс), у якому найсильніше в емоційному плані слово 'alone' розміщується на початку виразу. Лексема 'separated' у значенні 'being or feeling set or kept apart from others' (який проживає окремо (від дружини або чоловіка)) менш емотивно напружена, а лексема 'unintegrated' у значенні 'isolated from a main group' (ізолюваний від основної групи) засвідчує найнижчий ступінь емотивності.

У художньому творі прагматичну роль виконують не лише стилістично забарвлені та нейтральні, але й своєрідно живані слова [2, с. 276]. Звідси, емоційно-психологічного напруження контексту надає повтор і його різновиди, за допомогою яких відтворюється схвильоване мовлення і пригнічений стан персонажа: (3) "He attempted to access his BrainPal once, and then again and then again and then again and then again, each time fighting back a sense of panic that fed on itself exponentially. He called out inside his head. No one answered. No one had heard him. He was alone." [12, с. 259].

Переповнення контексту відчаєм та стражданням досягається використанням такої стилістичної фігури, як гемінація, тобто послідовного повторення словосполучення (приклад (3)) – 'and then again and then again and then again and then again' (і знову, і знову, і знову), що передає зусилля мовця чинити опір ('fighting back') нав'язливим панічним відчуттям ('a sense of panic'), які постійно ('again') переслідують його. У свідомості персонажа лунає мовчазний крик, якого ніхто не чує і який не знаходить відповіді: 'He called out inside his head. No one answered. No one had heard him. He was alone.' Повторенням словосполучення 'no one' на початку кожного із послідовних речень (анафора), що вживається для підкреслення фізичної і психологічної форми самотності головного героя, який перебуває під сильним впливом емоції відчаю, «відбувається накопичення семантичної значущості» [2, с. 272] лексеми 'alone'.

Про небезпечні тенденції «масовості», які здатні призвести до знеособлення індивіда, чие світовідчуття підпорядковується впливові із-зовні, попереджав іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет [4; 5], який змальовував вражаючу картину відчужено-скупченого життя людей, що неминуче призведе до катастрофи, краху культури і цивілізації. Так, у прикладі (4) "In this time and place, I want to be released. If it means I do it alone, than I will be alone. But I hope that will not be the case." [12, с. 340] повторення лексеми 'alone' наприкінці кожного із послідовних речень (епіфора) вживається для передачі прагнення ('I want' – я відчуваю необхідність) головного героя до фізичного відокремлення від свого соціального оточення, що у поєднанні із контекстуальним синонімічним повторенням – лексемою 'released' (звільнений (від чогось)) – передає впевненість персонажа у тому, що, якщо він зрештє стане сам, то це ще не означає, що він стане самотнім.

Головну ідею висловлювання персонажа висвітлює повтор слів, якими закінчується відрізок фрази, і які повторюються на початку наступного відрізка, іншими словами, епаналепсис: (5) "There was a reason why Special Forces soldiers hardly ever retired – being retired

means losing integration. Losing integration means being alone.” [12, с. 239]. Для солдатів сил спеціального призначення лексема ‘retired’ (у відставці) рівнозначна самотності, оскільки її конотативним значенням є *усамітненість*. Головний герой саме так і трактує дане слово – ‘losing integration’ (втрачає об’єднання). Для нього цілком очевидним є (‘means’ = означає) причинно-наслідковий зв’язок: ‘retired’ (у відставці) – це ‘losing integration’ (втрачає єдності), а відтак – ‘being alone’ (самотність), якої він прагне уникнути.

З точки зору екзистенціалізму, відчуження трактується як утрата зв’язку людини з буттям, загубленість особистості у теперішньому, у суті, тобто соціум є сферою безособового, що підкреслює лексема ‘lonely’ (самотній) у діалозі:

(6) “Cloud said, and motioned around him. “Life. The universe. Everything.”

“It’s lonely,” Jared said.

“Huh,” Cloud said. “Didn’t take you long to figure that one out.”” [12, с. 77].

У значенні лексеми ‘lonely’ розкривається не лише фізична ізоляція індивіда, як це ми маємо у визначенні лексеми ‘alone’, але й відсутність духовних контактів з іншими людьми, навіть коли він перебуває у суспільному оточенні, що підтверджується основним словниковим значенням: ‘lonely – unhappy because you don’t have any friends or anyone to talk to’ (нещасливий у зв’язку з відсутністю друзів або будь-кого, з ким можна порозмовляти). Як бачимо з прикладу (6), ‘Life. The universe. Everything’. (Життя. Всесвіт. Все.) зумовлюють негативну емоційну реакцію персонажа – відчуття самотності (‘It’s lonely’), яка наповнює його внутрішній світ і формує психоемоційну дійсність.

Попри негативні емоції, охоплені концептом САМОВІДЧУЖЕННЯ / SELF-ALIENATION, самотність може формувати і життєстверджуюче відчуття відповідальності за існування людства, як у прикладі: (7) “What makes us different is that alone among humans, we were born with a purpose. And that purpose is simple: to keep humans alive in this universe.” [12, с. 85]. Персонаж бачить відповідальну мету (‘purpose’), з якою пов’язане його народження – збереження людства, тому в емоційно напруженому контексті автор використовує повтор (‘humans – humans’, ‘purpose – purpose’), що надає лексемі ‘alone’ позитивного забарвлення, адже герой свідомий своєї місії – зберегти життя людей (‘keep humans alive’) у цьому всесвіті.

У «філософії модернізму» (за термінологією Ю. Габермаса [9]) феномен відчуження постає в усій своїй гостроті й амбівалентності аж до повної протилежності, тобто відчуження як *необхідний* і *позитивний* фактор екзистенції «модерної людини» [8], про що говорить герой роману шотландської письменниці Наомі Мітчисон (Naomi Mitchison) “Solution Three”: (8) “Yet again one asks oneself about the temptation to be alone; is it known whether the Clones feel this?” *Ric shook his head; but possibly he might yet arrive at this knowledge. That isn’t exactly fear. To be alone may even be necessary for a time. For thought.*” [11, с. 53].

Постійне розмірковування персонажа над самотністю, що підкреслюється у контексті рамковим повтором (‘to be alone’ – бути самотнім), приводить його до думки, що самотність – це не стільки страх (‘isn’t exactly fear’), скільки тимчасова необхідність, адже кожній людині час від часу необхідно зануритися у свій внутрішній світ для того, щоб пізнати свою сутність (‘for thought’), що неодмінно призведе до самоутвердження людини як соціального творіння. У рамках емоційно маркованого контексту функціонування рамкового повтору наповнює думку життєствердним світоглядним змістом.

Висновки. Оскільки у сучасному суспільстві відбуваються серйозні зміни у людській свідомості, що характеризуються фізичним і психологічним відокремленням у формі самовідчуження, проблема відчуженості особи від людства, світу і самої себе реалізується у концепті САМОВІДЧУЖЕННЯ / SELF-ALIENATION та стає на початку XXI століття одним із центральних об’єктів філософського і художнього осмислення буття, отримуючи своє вираження, зокрема, у науково-фантастичній літературі. В англійській науково-фантастичній прозі концепт САМОВІДЧУЖЕННЯ / SELF-ALIENATION есплікується не своїм іменем, а лексичними одиницями та засобами вторинної номінації, пов’язаними зі самовідчуженням, які відтворюють ряд психоемоційних станів, одним з яких є самотність особистості. Відчуття самотності й самотності вербалізується за допомогою лексем ‘alone’ і ‘lonely’, а також таких засобів, як градація, антитеза та різноманітні види повторів. Аналіз текстів дає можливість стверджувати, що самотність містить і позитивний, і негативний смисл, оскільки самовідчуження може зумовити як самознищення, так і самоутвердження особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Армстронг, К. Будда. Москва: Альпина нон-фікшн, 2008. 224 с.
2. Вінтонів, М. О., Вінтонів, Т. М., Мала, Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі: Монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Мізін, К. Психоемоційний параметр концепту ЗАЗДРІСТЬ у британській, німецькій та українській лінгвокультурах: фразеологічна об’єктивація // Теоретична і дидактична філологія. Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 2015, Вип. 19. С. 226–239.
4. Ортега-и-Гассетт, Х. Восстание масс: Сборник, Пер. с исп. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2002. С. 11–208.
5. Ортега-и-Гассетт, Х. Дегуманизация искусства // Восстание масс: Сборник, Пер. с исп. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2002. С. 209–268.
6. Пікалова, А. О. Особливості репрезентації емоційності в текстах англійських авторських казок // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер.: Филология. Социальные коммуникации, 2012. 25(64), С. 379–383. Режим доступу: http://sn-philol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2017/01/066_pika.pdf
7. Степанов, А. О. Поліваріантність відчуження як феномену кризової культури // Молодий вчений, 2016. 10(37), С. 106–109. Режим доступу: http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2016/10_37_2016.pdf
8. Цветков, Ю. Л. Литература венского модерна = Die Literatur der Wiener Moderne: постмодернистский потенциал. Москва: Изд-во МИК; Иваново, 2003. 432 с.

9. Habermas, J. Der philosophische Diskurs der Moderne. Weinheim, 1987. 230 s.
10. Stoeva-Holm, D. Zeit für Gefühle. Eine linguistische Analyse zur Emotionsthematisierung in deutschen Schlagern. Tübingen: Gunter Narr Verl, 2004. 144. p.

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Mitchison, N. Solution Three. NY: The Feminist Press at the City University of New York, 1995. 160 p.
12. Scalzi, J. The Ghost Brigades. London: Tor, 2015. 346 p.

REFERENCES

1. Armstrong, K. Budda. Moscow: Alpina non-fiction, 2008. 224 p.
2. Vintoniv, M. O., Vintoniv, T. M. & Mala, Yu. V. Syntactic means of expressiveness in Ukrainian political discourse: Monograph. Vinnytsia: "TVORY", 2018. 336 p.
3. Mizin, K. Psycho-emotional parameter of concept ENVY in British, German and Ukrainian linguo-cultures: phraseological objectivity // Theoretical and didactic philology. Pereiaslav-Khmelnyskyi: «Vydavnytstvo KSV», 2015, Issue 19. P. 226-239.
4. Ortega y Gasset, Kh. The Revolt of the Masses: Selected works, trans. from Spanish. Moscow: «Izdatelstvo AST», 2002. P. 11-208.
5. Ortega y Gasset, Kh. The Dehumanization of Art // The Revolt of the Masses: Selected works, trans. from Spanish. Moscow: «Izdatelstvo AST», 2002. P. 209-268.
6. Pikalova, A. O. Peculiarities of emotivity representation in the texts of English tales // Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University, series "Philology. Social Communications", 2012. 25(64), P. 379-383. Retrieved from http://sn-philol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2017/01/066_pika.pdf.
7. Stepanov, A. O. Poly-variance of alienation as a phenomenon of crisis culture // Young Scientist, 2016. 10(37), P. 106-109. Retrieved from: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/10_37_2016.pdf.
8. Cvetkov, Yu. L. Literature of Vienna Modern = Die Literatur der Wiener Moderne: postmodern potential. Moscow: Izdatelstvo MIK; Ivanovo, 2003. 432 p.

Means for Expressing an Emotive Aspect of the Concept *SELF-ALIENATION* in English Science-Fiction

V. P. Khoma

Abstract. The article is aimed at the analysis of means for expressing a set of psychological and emotional states of human beings in modern English fiction discourse in terms of the concept *SELF-ALIENATION*, which is explicated by lexical units and stylistic devices related to self-alienation. Personal loneliness is verbalized by means of lexemes 'alone' and 'lonely', as well as such devices as gradation, antithesis and various types of repetition. Text analysis allows concluding that loneliness has both positive and negative senses, since self-alienation may cause either self-destruction or self-strengthening of a personality.

Keywords: science fiction, explication, self-alienation, loneliness